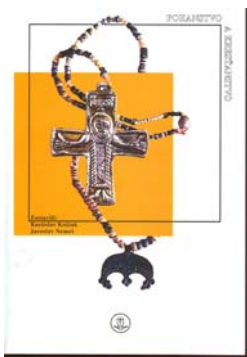

Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici.

Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš.
Bratislava: Chronos, 2004. 320 s.

ISBN 80-89027-12-1

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené. Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

Lactantiovo De mortibus persecutorum, II. kniha Makkabejská a téma potrestania Božích protivníkov

Emanuel Jirkal

JIRKAL, Emanuel: *Lactantius' De mortibus persecutorum, 2 Maccabees and the Theme of the Punishment of the Divine Enemies*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava: Chronos, 2004, p. 31-44.

Both works depict the significant moments in the history of the two communities standing in the centre of these works. On one hand there is the Christian church and on the other hand it is the Jewish nation that have reached, after the hardest times in their history, the remarkable improvement of their situation. On the Death of the Tormentors was created at the beginning of the 4th century A. D, probably during the years 314-315, immediately after the end of the last and the most enormous persecution of the Christians in the Roman Empire which has been named in the world historiography as the Great Persecution. It contains the testimony of people and their acts.

KEYWORDS: History, Patrology, Lactantius, Ancient Christianity, Jewishness

Ak už nič iné, tak Lactantiovo dielo *O smrti prenasledovateľov (De mortibus persecutorum)* a *II. knihu Makkabejskú* spája obdoba historických udalostí v nich opísaných.¹ Obe diela opisujú prelomové okamihy dejín pre dve komunity, ktoré stoja v centre týchto diel. Na jednej strane je to kresťanská cirkev a na druhej židovský národ, ktoré dosiahli po najtvrdšom útlaku v ich histórii podstatné zlepšenie svojej situácie.²

Spis *O smrti prenasledovateľov* vzniká na začiatku 4. storočia po Kr. pravdepodobne v rokoch 314-315, bezprostredne po skončení posledného a najväčšieho prenasledovania

¹ O zhodách medzi *De mortibus persecutorum* a *II. knihou Makkabejskou* píše vo svojej štúdiu ROUGÉ, J.: *Le de mortibus persecutorum, 5e livre des Macchabées. Studia patristica 12, Texte und Untersuchungen 115*, s. 135-143. Berlin 1976. Táto štúdia sa v prvej časti snaží o doplnenie tejto štúdie a korekciu niektorých nedostatkov a preklepov.

² Viac o historických udalostiach daných období sa dá nájsť v nasledujúcich publikáciách. Pre prelom tretieho a štvrtého storočia po Kristovi v Rímskej ríši: BURIAN, J. – OLIVA, P.: *Civilizace starovekého středomoří*. Praha 1984; BURIAN, J.: *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*. Praha 1994; ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*. Praha 2000; STEIN, E.: *Geschichte des spätrömischen Reiches I: Von Römischen zu byzantinischen Staate 284-476 n. Chr.* Wien 1928; DEMANDT, A.: *Die spätantike – Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.* München 1989 (HdA III 6); CAMERON, A.: *Das späte Rom 284-430 n. Chr.* München 1994; JONES, A.H.M.: *The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey*. Oxford 1964. Pre druhé storočie pred Kristom pre helenistické obdobie: už spomenutý BURIAN, J. – OLIVA, P.; OLIVA, P.: *Svět helénismu*. Praha 2001; SEGERT, S.: *Starověké dějiny Židů*. Praha 1995; BENGTSON, H.: *Griechische Geschichte. Von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*. München 1965 (HdA III 4); SCHÄFER, P.: *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*. Praha 2003.

kresťanov v Rímskej ríši, ktoré má vo svetovej historiografii dokonca pomenovanie Veľká perzekúcia. Toto prenasledovanie prepuklo v r. 303 po pre kresťanov relatívne dlhšom období pokoja, posledné prenasledovanie totiž prebehlo za vlády cisára Valeriana, ktorý v r. 260 po Kr. padol do perského zajatia, a jeho syn a spoluvládca Galienus kresťanov už neprenasledoval. V r. 284 sa dostáva na čelo Rímskej ríše silná a cieľavedomá osobnosť, cisár Diocletianus, ktorý sa snažil mnohými reformami a dokonca aj rozšírením počtu vládcov - vytvorením tetrarchie skonsolidovať impérium a prekonať krízové stavy, ktoré sa prejavovali jednak vo vnútri impéria, jednak oslabovali pozíciu ríše voči okolitým národom. Pri jeho snahách upevniť cisársku moc na absolutistickom základe sa kresťanstvo javilo ako výrazný destabilizujúci prvok, pretože odmietalo uznávať božský základ cisárskeho majestátu a tým narušovalo absolutistické tendencie cisára. Preto sa Diocletianus, zrejme aj pod silným tlakom svojho spoluvládcu Galeria, rozhodol pristúpiť k opatreniam, ktoré by problémy s kresťanstvom vyriešili v celorišskom meradle a s konečnou platnosťou. Cisárske výnosy odňali kresťanom rímske občianstvo, nariadili odovzdať a spáliť bohoslužobné knihy, zbúrať kresťanské chrámy a pod trestom smrti nútili vyznávať oficiálnych rímskych bohov. Prenasledovanie sa vyznačovalo silnou intenzitou a krutým priebehom na rozsiahlom území impéria celé desaťročie, až kým nebolo zastavené Galeriovým tolerančným ediktom v r. 311 a „Milánskym ediktom“ v r. 313 a kresťanstvo nebolo zrovnoprávnené s ostatnými náboženstvami ríše. Práve toto prenasledovanie a zásadný obrat v postavení kresťanov vykresľuje Lactantiovo dielo *O smrti prenasledovateľov*.³

Podobnú situáciu v dejinách Židovského národa opisuje *II. kniha Makkabejská*.⁴ Židia patrili viac ako jedno storočie do ptolemaiovskej ríše, ktorej vláda bola pre nich pomerne priaznivá. Predsa však Židia privítali skutočnosť, že v r. 198 pred Kr. sa v piatej sýrskej vojne Palestína dostala pod kontrolu Seleukovcov. Keďže sa mnohí z Židov postavili počas tejto vojny na stranu Seleukovca Antiocha III (223-187 pred Kr.), poskytol im tento panovník mnohé výsady, ktoré im zaručovali vnútornú samosprávu a možnosť žiť podľa otcovských zákonov, tj. zásad judaizmu.

V seleukovskej politike však boli určité a dosť zásadné prvky, ktoré nevyhnutne viedli k napätiu a otvorenej zrážke so Židmi. Seleukovci sa totiž snažili uskutočňovať politiku, ktorá mala stmeliť rôznorodé obyvateľstvo ríše do jednotného celku na základe kultúrneho a náboženského pogrčťovania, ktoré sa dialo jednak mocenským tlakom, jednak miernym spôsobom. Situácia sa vystupňovala za vlády Antiocha IV. Epifana (175-154 pred Kr.), kedy voči Židom nastupuje tvrdý tlak v náboženskej rovine: Židom je zakázané vyznávať judaizmus, svätiť sabat, vykonávať obriezku, sú nútení zúčastňovať sa pohanských náboženských obradov a jesť zakázané potraviny a Jahveho chrám je premenený na svätyňu Dia Olympského, ktorému na oltári obetujú prasce – pre Židov nečisté zvieratá. Tento tlak vyvolal reakciu – povstanie Makkabejcov, ktorým sa podarilo získať nad protivníkmi mnohé víťazstvá, uchovať si svoje náboženské zvyky, očistiť jeruzalemský chrám a znova v ňom zaviesť kult Jahveho. Neskôr, čo už nie je obsiahnuté v *II. knihe Makkabejskej*, získavajú aj náboženskú a politickú autonómiu a dokonca aj nezávislosť na Seleukovskej ríši.

Ako napovedá už názov Lactantiovo diela, je jeho zámerom podať správu o spôsobe smrti prenasledovateľov kresťanov a cirkvi, ktorí sa tým vyhlásili za protivníkov Boha: „...aby všetci ... spoznali, ako najvyšší Boh ukázal svoju všemohúcnosť a vznešenosť tým, že vyhladil

³ Text Lactantiovo diela *De mortibus persecutorum* s podrobným úvodom a bohatými poznámkami doplnenými prekladom do národného jazyka vydali: MOREAU, J.: Lactance, De la mort des persécuteurs. Paris 1954 a CREED, J.L.: Lactantius: De mortibus persecutorum. Oxford 1984, 1989.

⁴ *II. kniha Makkabejská* patrí napr. v katolíckej cirkvi do korpusu Starej Zmluvy, v iných cirkvách a v židovstve sa zaraďuje medzi apokryfy.

a zničil nepriateľov svojho mena.⁵ Tresty prišli síce neskoro, ale boli zaslužené a mali slúžiť na výstrahu pre budúcnosť.⁶ Pretože sa perzekútori postavili vedome a úmyselne voči Božím zámerom, chceli sa merať s Božou mocou a posadiť seba samých na jeho miesto, tresty zodpovedali ich previneniu. Prenasledovatelia zomierali neprirodzenou smrťou s krajným ponížením a pokorením a to buď vraždou, samovraždou, niekedy spojenou s narastajúcimi bolesťami alebo na dlhotrvajúcu podivuhodnú chorobu s hrôzostrašným priebehom. Posledným trestom bolo vyhubenie ich rodov.

Potrestanie Božích nepriateľov bolo spojené s povolaním Božích panovníkov, ktorí prekazili zločiny tyranov, zrušili ich krvavé nariadenia⁷ a obnovili Boží ľud a Boží chrám vďaka Božiemu milosrdenstvu.⁸

Takisto *II. kniha Makkabejská* má ako hlavnú tému víťazstvo Židov nad svojimi utláčateľmi a pád Božích protivníkov, ktorí zomierajú alebo v boji, alebo sú popravení, alebo zomierajú ďaleko od domova, kde ich nemá ani kto pochovať, alebo na podivuhodnú chorobu s hrôzostrašným priebehom. Aj tu si Boh povoláva Božích bojovníkov na čele s Júdom Makkabejským a jeho bratmi, aby bojovali s Antiochom Epifanom, ktorý sa pokladal za vteleného boha, a jeho synom Eupatórom. Makkabejci získali späť celú krajinu a vyhnali množstvo protivníkov, očistili najsvätejší chrám a posvätili opäť oltár, oslobodili Jeruzalem a obnovili platnosť zákonov, ktoré mali byť odstránené.⁹

Teraz si stručne zrekapitulujeme obsah oboch diel, aby sme sa mohli lepšie pozrieť na zhody a rozdiely medzi nimi. *II. Makkabejská* začína dvoma listami židovským bratom v Egypte, v ktorých sa hovorí o súžení, ktoré doľahlo na židovský národ za vlády Antiocha Epifana a o vďaka Židov Bohu za to, že ich tohto súženia zbavil, zachránil svoj ľud a kráľovstvo a svätýňu dal do dedičného vlastníctva všetkým (cap. 1-2). Kniha pokračuje genézou vzťahov medzi Židmi a Seleukovcami – Seleukom IV. Filopatorom (187-175 pr. Kr.) a jeho nástupcom Antiochom IV. Epifanom (175-164 pr. Kr.), ktoré sa postupne zhoršovali. Spôsobovali to aj rozbroje medzi samotnými Židmi, ktorých časť stála na strane helénistov (cap. 3-5,10). Za vlády Antiocha IV. Epifana sa útlak stále stupňoval až dospel k násilnej helenizácii a snahe zakázať židovské náboženstvo, čo bolo spojené s rôznorodými represáliami a mučením a popravami (cap. 5,11-7). To vyvolalo reakciu vo forme povstania Judu Makkabejského, ktorý začal napádať kráľovské vojská a víťaziť nad nimi (cap. 8). Na ústrednom mieste diela je správa o Božom potrestaní úhlavného nepriateľa kráľa Antiocha, ktorý bol postihnutý hrôzostrašnou chorobou, pri ktorej hnil zvnútra, odpadali mu kusy mäsa a vyliezali z neho červy. Antiochos uznáva Božiu moc, ruší svoje predchádzajúce nariadenia a posíla o tom Židom list, aj keď sa priamo v ňom toto rušenie neuvádza a napokon v bolestiach zomiera (cap. 9). Júda očisťuje chrám a zavádza v ňom opäť bohoslužby. Syn a nástupca Antiocha Epifana Antiochos V. Eupator (164-162 pr. Kr.) a jeho miestodržiteľia pokračujú v nepriateľských akciách proti Židom, v ktorých Júda mnohokrát víťazí (cap.10-13). Seleukovský trón získava Démétrios I (162-150 pr. Kr.), ktorý nastoľuje znova tvrdý kurz voči Židom a posíla vojvodcu Nikánora, aby zahubil Júdu. Po počiatočnom spriatelení sa Nikánora s Júdom, Nikánor musí splniť rozkazy a vyhráza sa zničením chrámu (cap. 14). V 15-tej kapitole sa nachádza druhý vrchol diela – boj medzi Židmi a seleukovským vojskom, v ktorom Židia víťazia a Nikánor zomiera. Kniha končí konštatovaním, že Jeruzalem je od tých čias v rukách Hebrejov.

De mortibus persecutorum začína kapitolou oslavujúcou Boha za to, že sa skončilo dlhé a krvavé prenasledovanie kresťanov vďaka Bohom povolaným panovníkom, ktorí prekazili

⁵ LACTANTIUS 1,7: ...ut omnes... scirent, quatenus virtutem ac maiestatem suam in extinguendis delendisque nominis sui hostibus deus summus ostenderit.

⁶ Ibidem 1,6.

⁷ Ibidem 1,3.

⁸ Ibidem 1,2.

⁹ *II. Makkabejská* 2,19-22.

zločiny tyranov a zrušili ich krvavé nariadenia (cap. 1). Po úvodnej kapitole nasleduje pasáž opisujúca genézu zlých vzťahov medzi kresťanskou cirkvou a niektorými panovníkmi rímskeho impéria, ktorí cirkev prenasledovali (c. 2-6). Táto pasáž nás privádza k Lactantiovým súčasným prenasledovateľom cirkvi, tetrarchom Diocletianovi (284-305), Maximianovi Herculiovi (285-310) a Galeriovi (293-311), u ktorých sú vždy v jednej kapitole vykreslené ich vlastnosti a charakter (cap. 7-9). V kapitolách 10-16 sa autor venuje predohre vypuknutia najväčšieho prenasledovania kresťanov v dejinách Rímskeho impéria, za ktoré boli zodpovední v najväčšej miere Diocletianus a Galerius, a jeho rozšíreniu po celej ríši. Diocletianus ochorie a na Galeriov nátlak odstupuje a vymenováva novú tetrarchiu, kde hrá Galerius prvé husle (cap. 17-19). Kapitoly 20-23 zobrazujú Galeriove plány do budúca a jeho krutovládu namierenú z väčšej časti proti kresťanom. V ďalšej časti nastáva obrat v prenasledovaní kresťanov a zmarenie Galeriových úmyslov, tak v oblasti spravovania štátu ako aj v prístupe ku kresťanom, ktoré prekazia uzurpácie Constantina (cap. 24-25) a Maxentia a jeho otca Maximiana Herculia (cap. 26). Constantinus a Maxentius sa totiž ku kresťanstvu stavajú tolerantne a neprenasledujú ho. Galerius sa snaží vyriešiť túto situáciu najskôr vojensky – nevydareným ťažením proti Maxentiovi a následne politicky – kongresom v Carnunte v r. 308, ktorý vytvoril novú tetrarchiu v zložení Galerius a Licinius ako augustovia a Maximinus Daia a Constantinus ako caesarovia. Závery kongresu prijal iba Maximianus Herculus, ktorý znova abdikoval a Constantinus s Maxentiom ich odmietli rešpektovať (cap. 27-28). Dielo sa približuje k svojmu prvému vrcholu. Člen prvej tetrarchie a prenasledovateľ kresťanov Maximianus Herculus sa vzbúril proti Constantinovi, bol porazený a prinútený spáchať samovraždu (cap. 29-30) a v kapitolách 31-35 sa opisuje záver života a smrť hlavného perzekútora a nepriateľa kresťanov Galeria. V očakávaní svojich vicenálií zvyšuje Galerius dane a vymáha ich mimoriadne bezohľadne (cap. 31). Jeho synovec Maximinus Daia mu vypovedá poslušnosť a necháva sa vymenovať za augusta (cap. 32). Galeria postihuje „Boží trest“ vo forme ťažkej choroby, pri ktorej mu hnijú vnútornosti a tvoria sa v ňom červy (cap. 33). Galerius uznáva, že prenasledovanie nedosiahlo svoj cieľ a v r. 311 vydáva tolerančný edikt (cap. 34) a onedlho na to zomiera (cap. 35). Kapitoly 36-41 vykresľujú prevzatie úlohy prenasledovateľa Maximinom Daiom, rozdelenie si Galeriovho územia medzi ním a Liciniom, jeho krutovládu a mámu snahu oženit sa s Valeriou, vdovou po Galeriovi a Diocletianovou dcérou, hanobenie a perzekúciu jej priateľiek a jej samej, čo okrem iného prispelo k Diocletianovej smrti (cap. 42). Finále (cap. 43-49) a zároveň druhý vrchol diela popisuje porážku a zánik posledného perzekútora Maximina Daiu. Sú v ňom zobrazené obidve rozhodujúce bitky, ktoré boli vybojované v mene kresťanského Boha. Constantinus vystrojí svoje vojsko Kristovým znakom a poráža Maxentia, čerstvého spojenca Maximina Daiu, pri Mulvijskom moste (cap. 44) a Licinius po spoločnej modlitbe jeho vojska k najvyššiemu Bohu víťazí nad Maximinom Daiom a vydáva v Nikomédií tolerančný „Milánsky“ edikt. Maximinus zomiera v Tarse po pokuse otráviť sa vo veľkých bolestiach. Kapitoly 50-51 prinášajú zhodnotenie – všetci prenasledovatelia sú vyhladení aj so svojim rodinami a dielo sa končí poďakovaním Bohu za koniec prenasledovania a záchranu a obnovu cirkvi.

Vidíme, že zhody medzi týmito dvoma dielami nachádzame už v ich kompozícii. Po úvodných kapitolách, v ktorých sa ďakuje Bohu za záchranu pred útlakom a prenasledovaním a za potrestanie Božích protivníkov, nasleduje pasáž pripomínajúca predchádzajúci útlak. *II. Makk.* sa obmedzuje na Seleukovskú éru, kým *DMP (De mortibus persecutorum)* ide od vzniku cirkvi až po súčasnosť. Tu sa dostávame k hlavným udalostiam, ktoré chcú autori opísať, v *II. Makk.* je to násilná helenizácia a snaha zakázať židovské náboženstvo, v *DMP* Veľká perzekúcia snažiaca sa s konečnou platnosťou vyhladiť kresťanstvo. Na ústrednom mieste sú umiestnené správy o Božom treste pre hlavných prenasledovateľov Antiocha Epifana a Galeria, ktorí sú postihnutí ťažkou chorobou s desivým priebehom a obaja tesne pred smrťou odvolávajú

svoje pôvodné nariadenia. Na ich miesto nastupujú noví nepriatelia a prenasledovatelia, proti ktorým musia bojovať Boží bojovníci, v *II. Makk.* je to boj Júdu s Antiochom V. Eupatorom a s Nikanorom vojvodcom Démétria I. a v *DMP* boj Constantina proti Maxentiovi a Licinia proti Maximinovi Daiovi, až kým nie je oslobodený Jeruzalem v *II. Makk.* a v *DMP* cirkev nemá vhodné podmienky na ďalší rozkvet. Rozdielne je poňatie záveru, v ktorom je *II. Makk.* veľmi stručná, kým Lactantius v ňom oslavuje triumf Boha a cirkvi a opakuje vlastne úvodné myšlienky, v ktorých jasá nad pádom a vyvrátením Božích nepriateľov.

Podobnosti medzi oboma dielami sa prejavajú aj pri podrobnejšom porovnaní.

Opísanie smrti prenasledovateľov pred nástupom tetrarchov je ovplyvnené záverom života veľkňaza Jásona v *II. Makk.* Jáson bol veľký stúpenec helenizácie a kvôli moci bojoval aj proti vlastnému národu. Napokon bol prinútený utiecť z Judey do Sparty a zahynul v cudzine: „Jeho, ktorý nechal mnohých nepochovaných, nikto neoplakával, nenašlo sa ani vhodné miesto pre jeho hrob a ani nedostal miesto v hrobke otcov.“¹⁰ V *DMP* je takto opísaný skon Neróna a Decia. „(Nero) sa zrazu stratil a ani sa nenašlo na zemi miesto, na ktorom by mohla byť taká zlá beštia pochovaná.“¹¹ Decius padol v boji proti Karpom, „takže nemohol byť ani poctený pohrebným obradom, ale ležal tam bez šiat nahý ako potrava pre divoké zvieratá a vtáky, tak ako to patrí Božiemu nepriateľovi.“¹²

Lactantius sa zdá byť pri charakterizovaní nepriateľov cirkvi cisárov – prenasledovateľov inšpirovaný charakteristikou nepriateľov Židovského národa – veľkého stúpenca helenizácie, nehodného veľkňaza Meneláa a hlavného perzekútora Antiocha IV. Epifana. *II Makk.* hovorí o Meneláovi, že „si prinášal len povahu krutého tyrana a hnev zúrivej šelmy“¹³; a o Antiochovi sa vyslovuje nasledovne – „vytiahol s bezuzdným hnevom“¹⁴; „veľký zločinec“¹⁵; „krutý tyran“¹⁶; „bezbožný a najhanebnejší zo všetkých ľudí“¹⁷.

Lactantiove prívlastky perzekútorov sú nasledovné:

Nero – „prekliaty a zločinný tyran“¹⁸; „bezmocný tyran“¹⁹; „zlá beštia“²⁰; „predchodca a ohlasovateľ diabla“²¹;

Domitianus – „nie menší tyran“ (v porovnaní s Neronom)²²;

Decius – „prekliate zviera“²³;

Valerianus – „podobným šílenstvom zachvátený (ako Decius)“²⁴;

Aurelianus – „divokej a prudkej povahy“²⁵;

¹⁰ Ibidem 5,10: KAI HO PLÉTHOS ATAFÓN EKRIPIAS APENTHÉTOS EGENÉTHÉ KAI KÉDEIAS ÚD' HĚSTINOSÚN ÚTE PATRÓU TAFÚ METESCHEN.

¹¹ LACTANTIUS 2,7: ...(Nero) nusquam repente comparuit, ut ne sepulturae quidem locus in terra tam malae bestiae appareret.

¹² Ibidem 4,3: ... ne sepultura quidem potuit honorari, sed exutus ac nudus, ut hostem dei oportebat, pabulum feris ac vulcribus iacuit.

¹³ II MAKABEJSKÁ 4,25: THYMÚS DE ÓMÚ TYRANNÚ KAI THĚROS BARBARÚ ORGAS ECHÓN.

¹⁴ Ibidem 5,11: ANAZEUXAS TETHĚRÍOMENOS TÉ PSYCHĚ.

¹⁵ Ibidem 7,9: SY ALASTÓR.

¹⁶ Ibidem 7,27: ÓMOS TYRANNOS.

¹⁷ Ibidem 7,34: Ó ANOSIE KAI PANTÓN ANTHRÓPÓN MIARÓTATE.

¹⁸ Lactantius 2,6: execrabilis ac nocens tyrannus.

¹⁹ Ibidem 2,7: tyrannus impotens.

²⁰ Ibidem 2,7: mala bestia.

²¹ Ibidem 2,9: praecursor diaboli ac praevius.

²² Ibidem 3,1: non minor tyrannus.

²³ Ibidem 4,1: execrabile animal.

²⁴ Ibidem 5,1: non dissimili furore correptus.

²⁵ Ibidem 6,1: natura vesanus et praiceps.

Diocletianus – „rozpálený hnevom“²⁶; „hnev nerozvážneho starca“²⁷;
 Maximianus Herculius – „veľmi podobný Diocletianovi“²⁸; „vzbúrený cisár,
 bezbožný otec, vierolomný svokor“²⁹; „skazu prinášajúci starac“³⁰;
 Galerius – „horší ako všetci zloduchovia, ktorí kedy boli na svete“³¹; „bola v ňom
 surovosť prirodzená zvieratú, divokosť cudzia rímskej krvi“³²; „rozpálený zločinnou
 vášňou“³³; „zločinný človek“³⁴; „zlá bestia“³⁵; „najšialenejší tyran“³⁶;
 Maximinus Daia – „monštrum ... s barbarskou chlipnosťou“³⁷; „nehanebné zviera“³⁸;
 „protivník Boží“³⁹; „tyran“⁴⁰.

Dispozícia opisu určitých mučení prislúšnikov Židovského národa zodpovedá popisu niektorých mučení kresťanov v *DMP*. V *II. Makk.* je to hlavne známa pasáž mučenia siedmich bratov a ich matky, ktorých mučili, aby sa vzdali svojho náboženstva.⁴¹ Antiochos IV. Epifanes dal prvého brata podrobiť rôznym druhom mučenia a nakoniec ho nechal piecť na panvici. Matka povzbudzovala postupne všetkých synov, ktorí hrdinsky znášali mučenie, a napokon aj siedmeho a vysmievala sa pritom zo surového tyrana. V 13. kapitole *DMP* istý odvážny kresťan strhol v Nikomédií prvý edikt namierený proti kresťanom. „S výsmechom pritom vyhlasoval, že to vystavili správu o víťazstvách Gótotv a Sarmatov. Ihneď bol uväznený a mučený nielen na škripci, ale podľa zákona podstúpil tiež mučenie ohňom, ktoré obdivuhodne znášal, až kým ho napokon neupiekli.“⁴²

Neoddiskutovateľný je vzťah medzi správou o chorobe a smrti Antiocha Epifana na jednej strane a správou o chorobe a smrti Galeria na strane druhej. Lactantius usporiadal svoje svedectvo o Galeriovom konci podobne ako autor *II. Makkabejskej* o konci Antiocha Epifana: Pretože Antiochos/Galerius zamýšľal vyhladiť Židov/kresťanov, Boh, ktorý vidí všetko, ranil ho nevyliciteľnou chorobou vnútorných orgánov, charakteristickou tvorbou červov v jeho vnútornostiach a zápachom šíriacim sa po celom okolí. Obaja si napokon uvedomujú, že musia vyznať Boha a podriať sa mu, a učinia sľub, že sa postarajú o úplnú nápravu svojich predchádzajúcich opatrení a že obnovia slobodu viery svojím vyhlásením. Antiochos posielal Židom svoj list a Galerius vydáva tolerančný edikt. Nezískajú si ale odpustenie a zomierajú v hrozných bolestiach, Antiochos Epifanes v cudzej krajine, bol totiž na vojenskom ťažení, a Galerius vo svojom paláci.

²⁶ Ibidem 14,3: ira inflammatus.

²⁷ Ibidem 14,5: ira inconsiderati senis.

²⁸ Ibidem 8,1: non dissimilis ab eo.

²⁹ Ibidem 29,8: rebellis imperator, pater impius, socer perfidus.

³⁰ Ibidem 43,5: senex exitiabilis.

³¹ Ibidem 9,1: omnibus qui fuerunt malis peior.

³² Ibidem 9,2: Inerat huic bestiae naturalis barbaries, efferitas a Romano sanguine aliena.

³³ Ibidem 10,6: inflammatus scelere.

³⁴ Ibidem 21,2: nefarius homo.

³⁵ Ibidem 25,1: mala bestia.

³⁶ Ibidem 31,5: o dementissime tyranne!

³⁷ Ibidem 38,3. monstrum...(cum) barbara libidine.

³⁸ Ibidem 39,3: animal nefarium.

³⁹ Ibidem 43,1: unus de adversariis dei.

⁴⁰ Ibidem 49,1: tyrannus.

⁴¹ II MAKKBEJSKÁ 7.

⁴² LACTANTIUS 13, 2-3: ...cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum propositas. Statimque perductus non modo extortus, sed etiam legitime coctus cum admirabili patientia postremo exustus est.

Výrazné zhody s *II. Makkabejskou* sa dajú v *DMP* nájsť aj v správach týkajúcich sa dvoch veľkých momentov v konverzii rímskeho impéria. Sú to Constantinova vízia pred bitkou pri Mulvijskom moste a Liciniova modlitba pred rozhodujúcou bitkou s Maximinom Daiom, ku ktorým sa v *II. Makk.* nachádzajú paralely v popise bojov Júdu Makkabejského s nepriateľmi Židov, hlavne záverečného boja proti Nikanórovi. Tieto udalosti sú v oboch dielach popísané až v záverečnej časti a hovoria o víťazstvách nad Božimi protivníkmi s pomocou Božích anjelov. V *II. Makk.* vojvodca Nikánor na popud kráľa Demétria znova začína nepriateľské akcie proti Židom. Nikánor sa vyvyšoval nad Boha a nariadil zaútočiť v deň šabatu. Na druhej strane Iúda sa pokorne spolieha na Pánovu pomoc a jeho dôvera je posilnená nočným snom. Vo sne za ním prišli bývalý veľkňaz Oniáš, ktorý zomrel kvôli Meneláovým intrigám, a prorok Jeremiáš, ktorý Iúdovi odovzdal zlatý meč so slovami: „Prijmi tento svätý meč, dar od Boha, s ním premôžeš nepriateľov.“⁴³ Keď ráno uvidel prichádzajúcu presilu, s vystretými rukami vzýval Pána a modlil sa k nemu: „... aj teraz, Vládca nebies, pošli tvojho dobrého anjela pred nami, aby vzbudil strach a hrôzu.“⁴⁴ A Iúda dobyl veľké víťazstvo. S modlitbou pred bojom, vždy víťazným, sa v *II. Makk.* stretávame viackrát – modlitba pred bojom proti Timoteovi a dobytím Gazary⁴⁵, pred bitkou pred hradbami Ioppy⁴⁶, pred bojom pred múrmi Kaspinu.⁴⁷

Približne rovnaké okolnosti nachádzame v správe o slávnej Constantinovej vízii v noci pred rozhodujúcou bitkou proti Maxentiovi, v ktorej sa hovorí: „Constantinus bol v spánku napomenutý, aby na štítoch svojich vojakov vyznačil nebeské znamenie Boha a tak aby zviedol bitku. Učinil tak, ako mu bolo prikázané, a dal na štítoch vyznačiť Kristov monogram priečne položeným písmenom X na vrchole zahnutým.“⁴⁸ A pred rozhodujúcou bitkou medzi Liciniom a Maximinom Daiom, Maximinus Daia slávnostne sľúbi Iovovi v prípade svojho víťazstva zničenie a vyhladenie kresťanstva. K Liciniovi pristúpi v noci anjel a naučí ho modlitbu, ktorú ak sa ráno pomodlí s celým vojskom k najvyššiemu Bohu, víťazstvo bude jeho. Licinius tak aj učiní: „Najvyšší Bože, Teba prosíme, Svätý Bože Teba prosíme, Tebe porúčame všetku spravodlivosť, Tebe porúčame našu spásu, Tebe porúčame našu ríšu...“⁴⁹, a získa víťazstvo nad početne silnejším súperom.

Ukázali sme si, že existujú zhody medzi *II. Makkabejskou* a Lactantiovým *De mortibus persecutorum*. Nielen v celkovom pohľade na Božie pôsobenie v dejinách – totiž, že Boh pohliadne na utrpenie svojho ľudu a potrestá svojich nepriateľov, ale aj v štruktúre kompozície diela a niektorých detailov. Musíme ale hneď povedať, že Lactantius nepreberá otrocky svoj vzor a nesnaží sa na neho napasovať látku svojho diela. Narába s *II. Makkabejskou* vcelku originálne a necháva sa ňou inšpirovať tam, kde mu to vyhovuje a zapadá to do jeho koncepcie. Kým *II. Makkabejská* sa zaoberá zaznamenaním národného mučenníctva a národnej spásy, *De mortibus persecutorum* sa sústreďuje na zobrazenie charakterov a osudov jednotlivých cisárov s dôrazom na to, aby bolo vidieť súvislosť medzi ich charakterom a spôsobom ich smrti. V *II. Makkabejskej* sa nachádzajú rôzne zázraky a zjavenia – zjavenie hrôzostrašného jazdca na koňovi s dvomi pomocníkmi oboriacimi sa na Heliodora, ktorý chcel odniesť chrámový poklad

⁴³ II. MAKABEJSKÁ 15,16: ΛΑΒΕ ΤΕΝ ΗΑΓΙΑΝ ΡΟΜΦΑΙΑΝ ΔÓΡΟΝ ΠΑΡΑ ΤÚ ΤΗΕÚ, ΔΙΉΣ ΘΡΑΥΣΕΙΣ ΤÚΣ ΗΥΠΕΝΑΝΤΙÚΣ.

⁴⁴ Ibidem 15,23: ΚΑΙ ΝΥΝ, ΔΥΝΑΣΤΑ ΤÓΝ ÚΡΑΝÓΝ, ΑΠΟΣΤΕΙΛΟΝ ΑΝΓΕΛΟΝ ΑΓΑΘΟΝ ΕΜΠΡΟΣΤΗΝ ΗΕΜÓΝ ΕΙΣ ΔΕΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΝ.

⁴⁵ Ibidem 10,26.

⁴⁶ Ibidem 12,6.

⁴⁷ Ibidem 12,15.

⁴⁸ LACTANTIUS 44,5: Commonitus est in quiete Constantinus, ut caeleste signum dei notaret in scutis atque ita proelium committeret. Fecit ut iussus est et transversa X littera, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat.

⁴⁹ Ibidem 46,6: Summe deus, te rogamus; sancte deus, te rogamus. Omnem iustitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus...

z Jeruzalema⁵⁰, alebo v boji proti Timoteovi sa zjavilo päť skvostných jazdcov, ktorí zobrali Iúdu do svojho stredu, chránili ho pred zranením a zároveň nepriateľov oslepili a uviedli do zmätku.⁵¹ Takéto zázraky v *De mortibus persecutorum* nenájdeme.

Takisto pri opise Galeriovej choroby prebral Lactantius len dispozíciu z *II. Makkabejskej* a naplnil ju vlastným obsahom. V *II. Makkabejskej* chýba takmer klinický opis choroby a pokusy o liečenie, ktoré nám ponúka Lactantius, a sú tu aj iné rozdiely – Antiochos Epifanes je na ťažení a zápach jeho tela naplňa vojenský tábor, v ktorom aj zomiera; Galeria zasahuje choroba v jeho paláci v Serdike, zápach naplňa mesto a Galeria zastihne smrť v paláci.⁵²

Najviac markantná je táto Lactantiova samostatná práca s predlohou pri opise Constaninovej vízie. Dobre uvidíme tento rozdiel medzi *De mortibus persecutorum* a *II. Makkabejskou*, ak túto správu porovnáme s opisom Constantinovej vízie v Eusebiovom diele *Vita Constantini (O Constantinovom živote)*, kde sa hovorí, že na nebesiach sa zjavil zlatý kríž (vlastne meč z *II. Makk.*) a nápis „v tomto znamení zvíťazíš“.⁵³ Ako vidíme Eusebiova verzia sa zhoduje s tou v *II. Makk.* oveľa lepšie, ale Lactantius ju predsa opísal odlišne. Pridržala sa totiž zrejme skutočnej vízie, ktorú mal Constantinus noc pred rozhodujúcou bitkou. 27. októbra 312 bolo na nočnej oblohe možné zahliadnuť postavenie hviezd a planét v podobe, v akej Lactantius opísal znak vyznačený vojakom na štítu⁵⁴ – priečne položené písmeno X, teda naše plus (+) s horným ramenom zahnutým do podoby písmena P. V gréčtine sú to začiatkové písmená slova Kristus - ΧΡΙΣΤΟΣ (Christos).

Na tomto mieste je treba ešte spomenúť zaujímavú myšlienku, ktorú predstavuje už Rougé⁵⁵, že latinský preklad *II. Makkabejskej* vo *Vulgáte* používa v určitých situáciách rovnaké slová ako Lactantius pri opise situácií, ktoré sme vyššie opisali. Keďže sa nám nezachovali staršie latinské preklady *II. Makkabejskej* ako *Vulgáta*, nemôžeme rozhodnúť, či sa pri preklade Biblie nechal inšpirovať Hieronymus Lactantiom, ktorého diela poznal⁵⁶, alebo či sa dal viesť Lactantius nejakým starším prekladom tohto spisu do latinčiny.

Myšlienka zobrazit' osudy a tresty božích protivníkov nie je vynálezom Lactantiovým. Ako sme uvideli, tento motív sa nachádza aj židovskej a v židovsko-helenistickej literatúre, čoho príkladom je *II. kniha Makkabejská*, a táto téma patrí ku klasickým aj v grécko-rímskej tradícii.⁵⁷ Myšlienka božej prísnosti a spravodlivých trestov, ktoré zasahujú bezbožníkov na ich telách, poprípade majetku, sa vyskytuje tak v mytologických príbehoch, ako aj v historických dielach. Previnenia majú rôzny charakter – je to snaha vyrovnat' sa bohom, alebo na druhej strane bezbožnosť, boj proti určitému kultu, znevazovanie určitého boha, pohlavná neviazanosť, alebo prekročenie miery – napr. príliš krutá pomsta. Rôznorodý je aj charakter potrestania – smrť bleskom, pomätenie mysle, červovitá choroba, všivá choroba, vyhubenie rodu, smrť stroskotaním, smrť roztrhaním, hrôzostrašné zabitie.

Zrazený bleskom zahynul kráľ Salmony Salmoneus, ktorý sa snažil zločinným spôsobom ovládnuť blesk a hrom a obeť, ktoré ľudia obetovali najvyššiemu z bohov Diovi, si nárokoval

⁵⁰ II MAKKABEJSKÁ 3,24-25.

⁵¹ Ibidem 10,29-30.

⁵² Porovnaj CHRISTENSEN, A.S.: Lactantius the Historian. Copenhagen 1980, s. 44-48.

⁵³ EUSEBIOS: Vita Constantini I,28-29: TÚTÓ NIKA.

⁵⁴ DiMAIO, M.; ZEUGE, J; ZOTOV, N.: „Ambiguitas Constantiniana: The Caeleste Signum Dei of Constantine the Great.“ *Byzantion* 58 (1988), s. 333-360. citované podľa www.romanemperors.org/conniei.htm

⁵⁵ ROUGÉ, s.136-137.

⁵⁶ HIERONYMUS: De viris illustribus 80. Lipsiae, in aedibus B.G. Teubneri 1879.

⁵⁷ Túto tému spracovali už NESTLE, W.: Legenden vom Tod der Gottesverrächter, *Archiv für Religionswissenschaft* 33 (1936), s. 246-269 = NESTLE, W.: *Griechische Studien*, s. 567-596; a pojednáva o nej vo svojom úvode aj MOREAU, J. s. 60-64.

sám pre seba. Medzi ľudí a na polia vhadzoval horiace fakle - blesky a priviazanými bronzovými kotlami k vozu alebo jazdou po bronzových mostoch sa snažil napodobniť hrmenie.⁵⁸

Jeden zo siedmich hrdinov, ktorí tiahli proti Thébam, Kapaneus sa snažil zdolať thébske hradby pomocou rebrika a svojou opovázlivosťou urazil vládcu bohov Dia. Vykrikoval totiž, že Diove blesky budú pre neho len horúcimi slnečnými paprskami, začo ho Zeus zrazil z hradieb jediným bleskom.⁵⁹

Zrazený bleskom skončil svoj život aj mýtický rímsky kráľ Tullus Hostilius, ktorý sa najskôr vôbec nevenoval uctievaniu bohov a neskôr sa dal na povery. Obet' prinášanú Iovovi vykonával nesprávnym a zvráteným spôsobom, čím Iova urazil a zaplatil za túto urážku svojou smrťou.⁶⁰ V Ríme bola veľmi dôležitá aj formálna stránka náboženského úkonu.

Diov hnev vzbudil aj Asklépios a to tým, že oživil Hipollyta, miláčika bohyně Artemis a porušil tak zákony prírody. Za trest Zeus zabil Asklépia bleskom.⁶¹

Krutý trest postihol aj Prométhea, ktorý sa postavil proti vôli pána Olympu tým, že ukradol oheň a zanesol ho ľuďom, ktorým Zeus oheň odoprel ako dôsledok Prométheovej lsti pri rozdeľovaní obete býka medzi bohov a ľudí. Bohom pripadli kosti a loj skryté pod kožou a ľuďom zostalo mäso a vnútornosti obalené v bachore. Za trest dal Zeus titána prikovať k vrcholu Kaukazu a poslal orla, ktorý kľul Prométheovi pečeň. Čo orol cez deň zožral, v noci zasa narástlo. Pred trestom smrti Prométhea zachránilo len to, že patril k božskému pokoleniu.⁶²

Veľmi tvrdo trestal svojich odporcov, medzi ktorými boli najznámejší Lykurgos, Pentheus a Orfeus, boh Dionýzos.

Trácky kráľ Lykurgos prenasledoval Dionýzove dojky akoby to boli kravy a malý Dionýzos sa pritom zachránil len skokom do mora, kde ho do lona zachytila bohyňa Thetis. Lykurgos bol potrestaný záchvatom šíalenstva, počas ktorého zabil motykou svojho syna a osekal mu údy, zatiaľ čo sa domnieval, že okopáva vinicu.⁶³ Podľa inej verzie bol za svoj skutok potrestaný Diom slepotou a onedlho nato zomrel.⁶⁴ O spôsobe Lykurgovej smrti kolovali ešte ďalšie verzie – po zabití svojho syna prišiel opäť k sebe a Edóni, na ktorých krajinu zoslal boh neúrodu, ho podľa božej vôle nechali roztrhať koňmi; podľa inej verzie predhodil Bakchos sám Lykurga svojím panterom.⁶⁵

Thébsky kráľ Pentheus sa staval proti zavedeniu kultu nového boha Dionýza v Thébach. Pentheova matka a jej dve sestry zase nechceli uveriť v božskosť svojho synovca Dionýza, syna ich sestry Semelé. Dionýzos za trest zoslal na svoje tety a ďalšie ženy z Théb posadnutosť, aby ho ako mainady oslavovali v divočine. Do cesty im poslal Penthea, ktorého jeho matka a dve tety pokladali za leva a v zaslepenom opojení ho roztrhali vlastnými rukami na kusy.⁶⁶

Potom, čo sa Orfeovi nepodarilo dostať z podsvetia svoju milovanú Eurydiku, zanevrel na podsvetných bohov, medzi ktorých patril aj Dionýzos, a vyznával len slnečného boha Apollóna. Vstával hlboko v noci, aby do úsvitu vystúpil na horstvo Pangaion a uctil si Apollóna pri východe slnka. Do týchto hôr sa vyberali aj Bassaridy – bakchantky pri svojich nočných slávnostiach. Orfeus sa ocitol uprostred tajnej slávnosti Bassarid, ktoré ho spoznali a roztrhali ho.⁶⁷

⁵⁸ Porovnaj aj KERENYI, K.: *Mytologie Řeků II*, Praha 1998, s. 60.

⁵⁹ *Ibidem* s. 220.

⁶⁰ LIVIUS I,31.

⁶¹ Porovnaj KERENYI, K.: *Mytologie Řeků I*, s.113.

⁶² *Ibidem* 163-164; 167-168.

⁶³ *Ibidem* s. 196

⁶⁴ HOMÉROS: *Ilias* VI,130 a n.

⁶⁵ NESTLE, W. s. 250.

⁶⁶ KERENYI, K. 1996, s. 196-197.

⁶⁷ KERENYI, K. 1998, s. 210.

V Herodotových *Históriách* nachádzame dva príbehy o pozoruhodnej smrti, ktorá sa spája s myšlienkou, že tento spôsob smrti treba chápať ako trest bohov.

Prvý príbeh sa týka perzského vládcu kráľa kráľov Kambýsa. Pri vojenskom ťažení do Egypta sa Kambýses vysmieval z Apida – boha býka a prenasledoval jeho stúpcov. Samotného Apida poranil dýkou na stehne a Apis v dôsledku tohto zranenia zdochol. Neskôr proti Kambýsovi povstal uzurpátor a Kambýses sa rozhodol vytrhnúť proti nemu. Keď nastupoval na koňa zasiahla ho špička meča do stehna na rovnakom mieste, ako on predtým poranil Apida. Zapálila sa mu kosť a stehno zachvátila hniloba, v dôsledku čoho Kambýses zomrel.⁶⁸

Na inom mieste sa hovorí o Feretimé, kráľovnej Kyrény, ktorej syna zabili obyvatelia mesta Barké v Lýbii. Feretimé si vyžiadala od perzského satrapu v Egypte vojsko a vydala sa proti Barkajčanom. Keď sa napokon po dlhom obliehaní Peržania mesta zmocnili, Feretimé nechala popredných vinníkov na smrti jej syna napichnúť na koly rozostavené okolo hradieb a ich ženám nechala odrezat' prsníky a rozvešať ich na hradby. Ostatných obyvateľov zobrali Peržania do otroctva. Feretimé hneď na spiatocnej ceste do Egypta zachvátila choroba, pri ktorej mala zaživa telo plné červov a zomrela takýmto strašným spôsobom. A Herodotos pripája poznámku, že príliš tvrdá pomsta prináša ľuďom nenávisť bohov.⁶⁹

Že hranice medzi mytológiou a históriou neboli pre Grékov nejaké markantné a už vôbec ich nepociťovali tak ostro ako my, potvrdzuje zoznam božích protivníkov - THEOMACHOI, ktorý nám zanechal Plutarchos. Spomína v ňom ľudí, ktorí zomreli na všivú chorobu, ktorá bola chápaná ako trest pre bezbožníkov. Začína mýtickým Argonautom Akastom, synom Pélia, kráľa v Iolku, a pokračuje básnikom Alkmanom, Ferekynom zo Skyru, Kallisténom z Olyntu, ktorý sa zúčastnil ťaženia Alexandra Veľkého, právnikom Muciom z Ríma, Eunom vodcom otrockej vzbury na Sicílii v r. 136-132 pred Kristom a končí rímskym vojvodcom Sullom.⁷⁰ Ľudia v staroveku si predstavovali, že pri tejto chorobe sa krv i mäso premieňa na vši, ktoré sa v tele stále rozmnožujú, postupne ho zvnútra rozkladajú a z chorého stále vyteká skazený hnis.

Tak isto ako všivá choroba sa za boží trest pokladala aj choroba, pri ktorej sa v tele postinutého tvorili červy. Aj pre túto chorobu nám antická spisba poskytuje niekoľko príkladov. Spomínali sme už prípad kráľovny Feretimé. Môžeme tu spomenúť aj prípad Kassandra, Lykiska z Orchomenu a Alexandra z Abonuteichu.

Kassandros nechal zahubiť posledných príbuzných Alexandra Veľkého, jeho matku a dvoch synov, aby neohrozovali jeho vládu. Kassandrov život sa skončil žalostne, jeho útroby sa naplnili vodnatou tekutinou a zaživa sa v ňom tvorili a hemžili červy. Okrem toho bola vytrhnutá z koreňov aj celá jeho rodina.⁷¹

Lykiskos z Orchomenu bol zradca a krivoprísahník, ktorého telo pohltila rovnaká choroba, takže zhnul zaživa. Na rovnako strašnú chorobu zomrel aj lživý prorok Alexandros z Abonuteichu, ktorému nohy zhnili až k prirodzeniu a napuchli od červov.⁷²

Druhým žriedlom, z ktorého pochádza myšlienka potrestania Božích protivníkov je židovská tradícia vyjadrená hlavne v Starom Zákone. Židia videli podstatný rozdiel medzi ľuďmi, ktorí Boha uctievali a vykonávali jeho zámery, hoci aj nevedomky, a medzi ľuďmi, ktorí sa Bohu protivili a stavali sa proti jeho zámerom, týchto postihuje zaslúžený trest. Potešenie a radosť nad záhubou Božích nepriateľov a tým aj nepriateľov vyvoleného Židovského národa,

⁶⁸ HERODOTOS III 27-29; 64,66.

⁶⁹ Ibidem IV 165,167, 200-205.

⁷⁰ PLUTARCHOS: Sulla 36. O mnohých z týchto zoznamov máme v iných prameňov opísaný iný spôsob smrti. Napríklad Sulla zomrel podľa Apiána na horúčku vo veku šesťdesiatich rokov. APPIANOS: *Bella civilia* I 105

⁷¹ PAUSANIÁS IX 7,2.

⁷² NESTLE, W. s. 257.

záchranou Židov a obnovením smeru vytýčeného Bohom nachádzame na mnohých stránkach Starého Zákona.

Vidíme toto potešenie a radosť v chválospeve, ktorý spieval Mojžiš s Izraelcami na druhom brehu Červeného mora, pod vlnami ktorého práve zahynul ich prenasledujúci faraón aj so svojím vojskom.⁷³ Vidíme ho v Deborinej piesni, v ktorej Debora oslavuje Pána za to, že vydal Židom do rúk kanaánskeho vojvodu Sisera a jeho vojsko a zbavil tak Izrael načas útlaku.⁷⁴ Je to cítiť v Jeremiášovi, kde sa hovorí o trestoch, ktoré postihnú nepriateľov a utláčateľov Izraela, obzvlášť Babylón⁷⁵, a v Nahumovi, v ktorom sa píše o trestoch, ktoré zasiahnu Assýriu a Ninive.⁷⁶ Sám názov Nahum sa dá preložiť nie ako meno proroka, ale ako údaj o obsahu, kde *n-ch-m* znamená potešovať.⁷⁷ V podobnom duchu je ladená kniha Ester a kniha Judit. V knihe Ester nepriatelia chystajú Židom záhubu a až na zásah Ester, židovskej manželky panovníka, sú nepriatelia potrestaní a to spôsobom, ktorý chystali pre Židov. Židia sa môžu tešiť a radosť nad svojou záchranou a záhubou ich nepriateľov.⁷⁸ V knihe Judit zachráni vdova Judit Izraelčanov pred nepriateľským vojskom tým, že zabije jeho vojvodu Holoferna. Židia využijú situáciu, zaženú nepriateľov na útek a Judit spieva chválospev na slávu Pána.⁷⁹

Presvedčenie, že ten, kto sa postaví proti Bohu, alebo proti ním vyvolenému národu, bude potrestaný, prechádza plynulo aj do židovsko-helenistickej literatúry, ktorá už patrí do klasickej antickej literatúry, konkrétne gréckej. Patria sem napríklad knihy Makkabejské, v ktorých sa stretávame s témou Božích protivníkov a ich potrestania a to najmä vo vyššie rozobratej *II. knihe Makkabejskej*.

S týmto názorom sa stretávame aj u najvýznamnejšieho židovského historika tohto obdobia Jozefa Flaviana a u židovsko-helenického filozofa Filóna z Alexandrie. Filón vidí v krutej vražde jedného z predchádzajúcich správcov Alexandrie a Egypta trest za jeho nepriateľský postoj voči Židom pri protižidovských búrkach v Alexandrii za vlády cisára Caligulu: „...,tak aj Flakkos trpel plodiac najneklamnejšiu vieru, že židovský národ nebude olúpený o pomoc od Boha.“⁸⁰

Jozef Flavius prináša správy o chorobe sprevádzanej tvorením červov v tele postihnutého a jeho následnej smrti. Jedna správa hovorí o antisemitovi Apiónovi: „...odtiaľ sa mi práve zdá, že rúhanie proti vlastným otcovským zákonom privodilo Apiónovi vhodný trest, z nevyhnutnosti bol obrezaný, pretože mu začalo hnisať okolie pohlavného ústroja, obriezka mu však nepomohla a od rany hnijúc zomrel v strašných bolestiach.“⁸¹ Druhá správa nám približuje posledné dni kráľa Heroda Veľkého, ktorý dal za svojho života popraviť nemálo ľudí. Choroba zachvátila celé jeho telo, mal miernu horúčku, neznesiteľné svrbenie po celom tele a bolesti v nohe. Na nohách mal opuchy ako pri vodnatel'ke, brucho mal nafúknuté a pohlavný ústroj mu zachvátila

⁷³ EXODUS 15.

⁷⁴ SUDCOVIA 5.

⁷⁵ JEREMIÁŠ 46-51.

⁷⁶ NAHUM 1-3.

⁷⁷ BIČ, M.: Ze světa Starého Zákona II. Praha 1989, s. 550.

⁷⁸ ESTER 1-10, špeciálne 7-8.

⁷⁹ JÚDIT 8-16, špec. 13 a 16.

⁸⁰ PHILO: In Flaccum 189 a.n.: TOIAUTA KAI FLAKKOS EPATHE GENOMENOS APSEUDESTATÉ PISTIS TÚ MÉ APESTERÉSTHAI TO IÚDAIÓN ETHNÓS EPIKÚRIAS TÉS EK THEÚ. (citované podľa NESTLE, W. s. 263)

⁸¹ JOSEPHUS FLAVIUS: Contra Apionem II 143: HOTHEN EIKOTÓS MOI DOKEI TÉS EIS TÚS PATRIÚS AUTÓ NOMÚS BLASFÉMIAS DÚNAI DIKÉN APIÓN TÉN PREPÚSAN. PERIETMÉTHÉ EX ANANKÉS, ELKÓSEÓS AUTÓ PERI TO AIDOION GENOMENÉS, KAI MÉDEN ÓFELÉTHEIS HYPO TÉS PERITOMÉS SÉPOMENOS EN DEINAIS ODYNAIS APETHANEN. (citované podľa NESTLE, W. s. 263)

hniloba, z ktorej vznikajú červy. K tomu pristupovala dýchavičnosť a záduch a kŕče všetkých údov. Pred smrťou dal ešte popraviť vlastného syna a o niekoľko dní nato zomrel.⁸²

Jozefus Flavius píše už v období, kedy začínajú vznikať prvé diela kresťanskej literatúry, ktoré pokračujú v židovsko-helenistickej tradícii aj v ponímaní Božích protivníkov a ich následného potrestania chápaného ako Boží trest. Niekoľko príkladov nachádzame hneď v *Skutkoch apoštolských*. Podobným spôsobom ako Antiochos IV. Epifanes zomiera kráľ Herodes Agrippa I (41-44 po Kr.), ktorý prenasledoval prvotnú cirkev, v Jeruzaleme dal sťat Jakuba Zebedeovca a Petra uvrhol do väzenia. Keď ho pohanské posolstvo z Týru a Sidonu pozdravovalo ako boha, neprotirečil im a hneď ho ranil Pánov anjel, pretože nevzdal Bohu slávu, a žraný červami vypustil dušu.⁸³

Autor *Skutkov Apoštolských* bol grécky vzdelaný kresťan, zrejme helenistický diasporný Žid, alebo takzvaný bohobojný, to znamená človek patriaci k vonkajšiemu okruhu synagógy.⁸⁴ Je pozoruhodné ako využíval svoje vzdelanie pri koncipovaní a písaní *Skutkov apoštolských*, najmä pri motíve protivníkov kresťanstva zobrazených a chápaných ako protivníkov - nepriateľov Božích. Na vyjadrenie tohto stavu používa slovo THEOMACHOS, ktoré v tomto význame použil už Euripides v tragédii *Bakchantky*. Gamaliel varuje v židovskej veľrade: „aby sa pri potláčaní kresťanstva nedokázalo, že bojujete proti Bohu“⁸⁵, a starosťou farizejov pri vypočúvaní zatknutého Pavla je: „nebojujme proti Bohu.“⁸⁶ Toto spojenie vyvolávalo zároveň asociácie na *II. knihu Makkabejskú*.⁸⁷ Zvlášť výrazne je vidieť inšpiráciu Euripidom a zároveň Homérom pri zobrazení Pavlovho zážitku pred jeho obrátením sa na kresťanstvo. Tak Pavol ako aj Pentheus sa protivia novému náboženstvu a bojujú proti nemu. Kristus a Dionýzos ukážu prenasledovateľovi svoju moc, prostredníctvom nebeského svetla a hlasu a varujú ho rovnakými slovami – „neprotiv sa proti ostňu!“⁸⁸ Trest je však rozdielny, Penthea roztrhajú mainady a Pavol len dočasne oslepne. Pavlova slepota pripomína iného Dionýzovho protivníka Lykurga, ktorého podľa Homéra Zeus potrestá slepotou.⁸⁹

Trest požírania červami sa objavuje aj v *Petrovej apokalypse*, kde je ale umiestnený do podsvetia. Medzi rôznymi druhmi trestov určenými pre zločincov sa nachádza tiež trest pre tých, ktorí prenasledovali spravodlivých a vydávali ich na potrestanie. Títo stoja uprostred plameňov, sú bičovaní zlými duchmi a ich vnútornosti požírajú nikdy neusínajúce červy.⁹⁰

Ako hovorí Moreau, bezprostredne sa Lactantius mohol inšpirovať k spracovaniu takejto témy veľkým cirkevným otcom Tertullianom, ktorý takisto ako Lactantius pred svojím odchodom do Nikomédie, pôsobil v Afrike.⁹¹ Tertullianus v spise správcovi Afriky Scapulovi vypočítava prejavy Božieho hnevu – búrky, dažde, požiare v Kartágu, zatmenie Slnka v Utike, pretože žiadne mesto nebude bez trestu za preliatie kresťanskej krvi. Tertullianus prechádza plynulo na výpočet trestov, ktoré postihli správcov provincií, ktorí postupovali kruto proti kresťanom. Vigellius Saturninus oslepol, Claudius Lucius Herminianus trpel vo svojej rezidencii pri chorobe, pri ktorej ho požírali zaživa červy. Tertullianus napomína Scapulu, ktorý tiež ochorel, pretože predhodil v Hadrumete kresťanov šelmám, aby sa mal na pozore a správal sa ku kresťanom korektné a ľudsky a uzatvára túto pasáž slovami: „Nestrašíme Ťa

⁸² JOSEPHUS FLAVIUS: *Bellum Judaicum* I 664-5.

⁸³ SKUTKY APOŠTOLSKÉ 12; 1 a n., 21,23.

⁸⁴ POKORNÝ, P.: *Literární a teologický úvod do Nového Zákona*. Praha 1993, s. 122.

⁸⁵ SKUTKY APOŠTOLOV 5,39: MÉ POTE KAI THEOMACHOI EURETHÉTE.

⁸⁶ *Ibidem* 23,9: MÉ THEOMACHÓMEN.

⁸⁷ II MAKKABEJSKÁ 7,19.

⁸⁸ SKUTKY APOŠTOLSKÉ 26,14; EURIPIDÉS: *Bacchae* 795: MÉ LAKTIZEIN PROS KENTRA.

⁸⁹ Pozri NESTLE, W. s. 266; HOMÉROS: *Ilias* VI, 130 a n.

⁹⁰ NESTLE, W. s. 264; MOREAU, J. s. 63.

⁹¹ MOREAU, J. s. 64.

a ani sa nebojíme, ale chceme, aby sme všetci mohli konať bez úhony, napomínajúc nebojujme proti Bohu.⁹²

Keď si to zhrnieme, téma potrestania Božích protivníkov existuje v oboch vetvách tradície v antickej aj v židovskej, na ktorú nadväzovala kresťanská literatúra. Predsa však Lactantiovo chápanie potrestania Božieho protivníka aj s potešením nad jeho pádom vychádza oveľa viac zo židovskej a židovsko-helenistickej literatúry, ako z literatúry klasickej antickej. Na druhej strane v klasickej antickej tradícii sa trest týka takmer výhradne jednotlivca, poprípade jeho rodiny, kým v židovskej tradícii Boh trestá nezriedka celé národy nepriateľské Izraelu. Pri koncipovaní svojho diela a uchopení témy potrestania Božích protivníkov sa Lactantius v tomto ohľade drží viac antickej línie s dôrazom na trest jednotlivcov, poprípade ich rodín, a nepokladá za nepriateľa kresťanov celé Rímske impérium, ale len nehodných držiteľov moci – imperátorov a ich prisluhovačov. U Lactantia sa dokonca rímsky štát môže stať nástrojom rozkvetu kresťanskej cirkvi, ak na jeho čele budú stáť panovníci, ktorí sa stanú nástrojom v rukách Božích a zamerajú sa na riešenie postavenia kresťanskej cirkvi v štáte.⁹³

PhDr. Emanuel Jirkal; Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity
Konštantína Filozofa, Hodžova 1, 949 74 Nitra

Zusammenfassung

Lactanz' *De mortibus persecutorum*, II. Makkabäerbuch und das Thema der Bestrafung der Gottesverächter

Emanuel Jirkal

Die Studie, die ich hier vorlege, teilt sich in zwei Hauptpartien. In ersten Teil vergleiche ich die Komposition, die Struktur und einzelne Ausschnitte des *II. Makkabäerbuch* und des Lactanz' *De mortibus persecutorum* und ich bemühe sich die Weise, mit welcher Lactanz benutzte das *II. Makkabäerbuch* bei dem Verfassen seines Werkes, durchdringen. Allmählich verweise ich, dass mehrere Tatsachen das *II. Makkabäerbuch* und *De mortibus persecutorum* verbinden. Im ersten Reihe ist es eine geschichtliche Lage, die die Werke beschreiben. Im Fall der Juden ist es eine gewaltsame Helenisierung, die mit dem Verbot aller jüdischen Ritten verbindet ist. Im Fall der Kirche ist es die Aufbruch der Grossen Persekution. In beiden Fällen, nach dem scharfen Bedruckung und Verfolgung, verbessert die Lage bedeutend und die Juden können neuerdings den Jahvekult wiederherstellen und nach dem Grundsätzen des Judentums leben. Im Fall der Christen wird die Christenheit, nach der Veröffentlichung der Toleranzedikte, zu von dem Staat anerkannte Religion.

Die Einklänge zwischen beiden Werke sind auch in Komposition und sogar in mehreren Details. Beide Werke schreiben über Aufstieg und Niedergang der Hauptverfolger, die der Gott mit furchtbarer Würmerkrankheit trifft und die knapp vor den Tod seine Anordnungen aufheben. In der Bedruckung und Verfolgung setzen Ihrer Nachfolger fort, die mit Gottshilfe von Gott

⁹² TERTULLIANUS: Ad Scapulam 3,4: Non te terremus, qui nec timemus; sed velim, ut omnes salvos facere possimus, monendo ME THEOMACHEIN.

⁹³ K vzt'ahu Lactantia k Rímskemu impériu pozri v štúdií BURIAN, J.: Lactanz und der römische Staat. *Graecolatina et orientalia*, Zborník FF UK. Bratislava 1992, s. 43-50.

auferweckten Menschen besiegten. In den Details lässt sich Lactanz bei Charakteristik der Verfolger der Kirche, bei Beschreibung Ihres Todes, oder bei Beschreibung Konstantins und Licinius' Vision vor ausschlaggebende Schlacht inspirieren. Lactanz doch hielt sich nicht sklavisch an seiner Vorlage, aber handhat er sie im ganzen originell und lässt sich er sie dort, wo es ihm entspricht und wo es ihm in seine Konzeption passt.

Der zweite Teil der Studie zum Ausdruck bringt, dass das Thema der Bestrafung der Gottesverächter nicht Lactanz' Erfindung ist, aber dass dieses Thema reiche Überlieferung sowohl in antiker als auch in jüdischer Literatur und in ihrem Schnittpunkt, die hellenistisch – jüdische und Christliche Literatur, hat. Ich lege hier Beispielle sowohl aus mythologischer, historischer als auch aus religiöser Literatur vor. Die Gottesverächter sind durch vielartige Weise bestraft. Es gehört hier an: Tod durch den Blitz, Zerreißen, Schiffbruch, Erblindung, Ermordung, Ausrottung des ganzen Geschlecht. Zwischen den furchtbarsten Strafen des Gottes gehören zwei Krankheiten, Läuse- und Würmerkrankheit, an. An Würmerkrankheit starben zum Beispiel Königin Pheretimé aus Kyréne, Kassandros, Antiochos IV. Epiphanes, Apión, Herodes der Grosse, Herodes Agrippa I. Unmittelbarer Anlass zur Schreibung ganzes Buch mit Thema der Bestrafung der Gottesverächter kann das Werk Tertullians *Ad Scapulam* sein. Tertullian legt in ihm die Beispiele der durch Gott Bestrafung der Staatthalter vor, welche die Christen verfolgt haben.

Lactanz bearbeitet selbständig in seinem Werk auch diese umfangreiche Überlieferung. Mit jüdische Überlieferung verbindet ihn die Freude über Bestrafung und Fall des Gottesverächters und zugleich des Feindes des Israels oder der Kirche. Und aus antiker Überlieferung übernimmt er es, dass die Bestrafung nicht auf ganzes Volk oder Staat wie jüdische Überlieferung, aber nur auf die Einzelpersonen bezieht. Römische Staat nämlich nach Lactanz kann in den Händen der Herrscher, welche zu dem Mittel in den Händen des Gottes werden, zu Mittel der Blüte des Christentums werden.